

Een plaats in de bijkeuken.

Ellen Russe en het vrouwenurtje van de KRO, 1929-1940¹

Jeroen DERA

Abstract

This article examines the literary features of the Catholic radio broadcaster KRO between 1928 and 1940. The KRO's literary program is considered to be a remarkable case in Dutch broadcasting history, for it included both an official feature on literature and a so-called 'women's hour', that frequently aired lectures on novels and poetry as well. By critically comparing the two features, the article argues that the gender-based stratification of the Dutch literary field in the interwar period also affected the practices of literary criticism.

'Wat al geroddel, wat al bedilzucht vult een gemiddelden vrouwenroman!', verzuchtte Anton van Duinkerken in 1937.² In zijn ogen gaven de personages van vrouwelijke auteurs zich al te vaak over aan 'de ellendigste vrouwelijke hebbelijkheid: de kwaadsprekerij',³ wat de kwaliteit van hun werk bepaald niet ten goede kwam. Door expliciet te spreken van 'vrouwenromans' markeerde Van Duinkerken het werk van vrouwelijke auteurs als een distinctief genre, dat kennelijk verschilde van romans geschreven door mannen. De prominente katholieke criticus stond daarin alleen. Op basis van de receptie van Virginia Woolf in het interbellum in Nederland heeft Els Andringa immers gedemonstreerd dat er binnen het circuit van de Nederlandse literatuur een subsysteem bestond gevormd door vrouwelijke auteurs: 'Deze worden als zodanig gemarkeerd en vervolgens daarbinnen weer tegen elkaar afgezet volgens een repertoire van maatstaven waarmee met name mannelijke critici het betere werk onderscheiden van de 'damesroman', en waaraan zij in meer positieve zin kenmerken van het 'vrouwelijke schrijven' toekennen.'⁴ Andringa's observatie sluit aan bij de bevindingen uit het proefschrift van Erica van Boven, die aantoonde dat in de periode 1898-1930 een collectieve benadering bestond van proza geschreven door vrouwen, die een onderscheiden groep

¹ Graag bedank ik Marjet Derks, Jos Joosten, Mathijs Sanders en de anonieme peer-reviewers voor hun commentaar bij eerdere versies van dit artikel.

² Van Duinkerken 1937: 107.

³ Ibidem.

⁴ Andringa 2006: 298.

vormden in de literatuur en daarbij vanuit de heersende opvattingen over vrouwelijkheid werden beoordeeld.⁵

De onderzoeksresultaten van Andringa en Van Boven laten zien dat er in de eerste helft van de twintigste eeuw een nauw verband bestond tussen de (door gegenderde literatuuropvattingen gekleurde) praktijk van de literaire kritiek en de beeldvorming van vrouwelijk schrijverschap. Vrouwelijke auteurs onderonden echter niet alleen problemen op het niveau van de symbolische productie in de literatuurkritiek, maar er was, om met Geraldine Reymenants te spreken, ook sprake van een ‘genderspecifieke socialisatie’.⁶ Zo beschikten romanschrijfsters niet over de juiste mechanismen en strategieën om zich met succes in het literaire veld te bewegen, bijvoorbeeld vanwege een laag opleidingsniveau of door hun gebondenheid aan de huiselijke sfeer. In wisselwerking met de constructie van het genre ‘vrouwenroman’ door mannelijke critici werkte die genderspecifieke socialisatie de vorming van een subsysteem van vrouwelijke auteurs in de hand.

Tegen deze achtergrond wekt het geen verbazing dat het werk van Ellen Russe, pseudoniem van Lilian Geraldine Vandervelden-Vijgh (Zoeterwoude, 1889 – Haarlem, 1942), op weinig serieuze belangstelling van literatuurkritische zijde kon rekenen. In *Het Vaderland* had Menno ter Braak bijvoorbeeld weinig op met haar boek *Moederland* (1934): hoewel hij vond dat Russe in het historische gedeelte van de roman een lezenswaardig beeld van de zestiende eeuw neerzette, meende hij dat de schrijfster er in het gedeelte over het heden een ridicule wereldvisie op nahield:

Twee vrouwen, een gehuwde en een ongehuwde, zijn beiden onbevredigd en houden, gezeten op marokkaansch lederen pouffes allerakeligst houterige en hoogdravende gesprekken over godsdienst en leven. De gehuwde verwacht een kind, aangeduid door ‘de peuter’ en ‘het kleintje’, leest het Esoterisch Christendom van Annie Besant en vindt haar bevrediging in het Sterkamp. De ongehuwde wordt secretaresse bij een afgevaardigde voor den Volkenbond en denkt – poor girl – de verwezelijking van haar idealen in Genève te vinden. In deze stad huilt zij tranen met tuiten van teleurstelling. In Rome vindt zij gelukkig sterking en troost bij een vrouwelijke gids, die lid is van een Vrouwelijken Vredesbond die strijdt voor het Moederrecht, – alles erg vaag en onbegrijpelijk voor ons normale mensen – en bevredigd gaat zij naar Holland terug met het heilig voornemen zich later in Rome bij dezen bond aan te sluiten. Brrrr!⁷

De kern van Ter Braaks ‘Brrrr!’ is tweeledig: enerzijds zet hij zich af tegen Russes katholieke levensbeschouwing, anderzijds tegen haar preoccupaties met het moederschap. Van een uitgebreide (sub)argumentatie bedient de criti-

⁵ Van Boven 1992: 287.

⁶ Reymenants 2013: 10.

⁷ Ter Braak 1935.

cus zich echter niet: voor hem volstaat het de ontwikkeling van de twee vrouwen samen te vatten en daar af en toe een spottende opmerking bij te plaatsen. Het lijkt er dan ook niet op, dat Ter Braak in Russe een serieuze gesprekspartner heeft gezien. Hij was niet de enige: met haar romans mocht Russe op weinig aandacht van de literaire kritiek rekenen en tot de annalen van de literatuurgeschiedenis heeft zij nooit kunnen doordringen.

In het licht van de opmerkingen van Andringa, Van Boven en Reymenants over de perifere positie van vrouwelijk schrijverschap in het interbellum vormt Ellen Russe desalniettemin een interessante casus. Dat komt niet zozeer door de gegenderde receptie van haar werk – hoewel daar ongetwijfeld ook veel over te melden valt – maar door de sleutelpositie die zij vanaf 1929 bekleedde in het zogenaamde ‘Vrouwenuurtje’ van de KRO. Elke dinsdagmiddag, meestal tussen 14.00 en 15.00 uur, richtte die rubriek zich tot het luisterend publiek in katholieke Nederlandse huiskamers, waarbij de onderwerpen specifiek op vrouwen waren toegesneden. Zo waren er bijdragen over ‘typisch vrouwelijke’ thema’s als opvoeding en huishoudelijk werk. Russe, echter, sprak in dit vrouwenuurtje stelselmatig over literatuur: voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog verzorgde zij voor de KRO 124 literaire lezingen, gericht op een vrouwelijk publiek. In wat volgt, wil ik nader stilstaan bij dit radiowerk van Ellen Russe. Daarbij wil ik haar literaire bijdragen aan het vrouwenuurtje bespreken tegen de achtergrond van het algemene literaire programma van de KRO. Hoe verhielden Russes boekbesprekingen zich tot het zondagse literaire halfuurtje, dat in eerste instantie door Herman de Man en vanaf medio 1930 door Anton van Duinkerken gecoördineerd werd, en wat levert deze vergelijking op in het licht van de constatering dat er gedurende het interbellum een apart subsysteem van vrouwelijke auteurs bestond? Met andere woorden: in hoeverre werden de heersende genderverhoudingen gereflecteerd in het nieuwe medium radio? Alvorens ik inga op die vragen, geef ik eerst een uitgebreidere introductie op de figuur Ellen Russe, over wie literatuurhistorici tot dusverre nauwelijks geschreven hebben.

BELUISTEREN EN REPRODUCEREN

Op 21 september 1930 schreef beeldend kunstenaar Phemia Molkenboer in *De Tijd*: ‘[K]atholieke vrouwen, die daadwerkelijk naar voren treden, die hebben wij niet veel en zeker niet die zoo grondig onderlegd, zoo veelzijdig ontwikkeld en zoo talentvol zijn als Ellen Russe!’⁸ Molkenboer onderbouwde deze loftuiting door te wijzen op Russes vele literair-culturele activiteiten, die zich in de eerste plaats manifesteerden in het voordrachtscircuit. Zo was Russe

⁸ Molkenboer 1930.

een graag geziene spreker bij verschillende (landelijke) verenigingen en vrouwenbonden, en daarnaast genoot zij aardig wat bekendheid als declamatrice.⁹ Daartoe was zij ook opgeleid: in Brussel studeerde Russe aan het conservatorium, waar zij zich naast in klavier, viool en muziekgeschiedenis specialiseerde in declamatie en spreekkunst.¹⁰ Volgens haar echtgenoot Jos Vandervelden, bibliothecaris te Haarlem, brak Russe door als voordrachtskunstenares met haar vertolking van Boutens' 'Alionora' tijdens het Leidse studentenlustrum van 1910.¹¹ Vanaf dat moment werkte zij enige tijd in het toneelbedrijf, waar de oorsprong gevonden kan worden van het pseudoniem Ellen Russe: het betreft een vondst van Eduard Verkade, in wiens gezelschap zij verschillende rollen heeft gespeeld.¹² Het lijkt er echter niet op dat Russe zich in de toneelwereld geheel op haar gemak heeft gevoeld: Vandervelden merkt op dat het haar zwaar viel 'haar uiterst gracieuze en fijne kunst aan te passen aan de zakelijkheid van het moderne toneelbedrijf'.¹³ Wat hem betreft was zijn vrouw beter op haar plaats in de sociale beweging, waar zij de gelegenheid kreeg 'om de schoonheid uit te dragen tot de breede scharen van het georganiseerde Nederlandsche volk'.¹⁴

De organisaties die Russe op haar voordrachten (zowel declamaties als lezingen) vergastte, waren vooral gebonden aan de katholieke zuil. Dat hing samen met Russes eigen levensbeschouwelijke achtergrond: geboren in een Anglicaans gezin, bekeerde zij zich in haar twintiger jaren onder invloed van pater Hendrichs S.J. tot het rooms-katholicisme.¹⁵ Het verbaast daarom niet dat zij haar radiowerk juist in opdracht van de KRO verzorgde. Volgens Vandervelden was het de omroep zelf die het initiatief nam Russe voor de microfoon uit te nodigen, wat onderstreept dat zij met haar optredens positief is opgevallen. Haar activiteiten beperkten zich echter niet tot het voordrachtscircuit: Russe was ook publiciste (onder andere voor *De Tijd*, *De katholieke illustratie* en *Boekenschouw*) en literair vertaalster van Italiaanse (in het bijzonder Giovanni Papini) en Engelse literatuur (onder meer G.K. Chesterton en Hilaire Belloc, net als Russe bekeerlingen).¹⁶ Als prozaïst was zij actief vanaf 1931, toen haar novelle *De klokkenmaker van Venetië* verscheen. Tot haar onverwachte dood in 1942 volgden naast de studie *Italië* (1936) nog vier romans: *De heirbaan* (1932), *Moederland* (1934), *Lofzang der aarde* (1935) en *De keus* (1941).

⁹ Molkenboer vermeldt dat Russe naast Paul Huf werd genoemd als een van de beste Vondelvertolkers.

¹⁰ n.n. 1939.

¹¹ Vandervelden 1942: 27.

¹² n.n. 1939.

¹³ Vandervelden 1942: 27.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ n.n. 1939. Over Russe als bekeerlinge schrijft Luykx 2007: 278-281.

¹⁶ Bij Russes vertaalactiviteiten wordt kort stilgestaan in Durnez 2006: 235.

Zoals gezegd wist Russe met haar primaire werk geen potten te breken. Haar romans werden weinig gerecenseerd en de reacties die er kwamen, waren negatief. Dat gold niet alleen voor de (symbolisch kapitaalkrachtige) kritiek van figuren als Menno ter Braak: ook in de eigen, katholieke kring werd Russes literaire werk uiterst kritisch onthaald. Zo schreef Ad Sassen naar aanleiding van de reisnovelle *De klokkenmaker van Venetië* in *De Gemeenschap*: 'Neen Mevr. Russe, het spijt me voor de familie en de kennissen, maar ik hoop voor de Nederl. literatuur en uw goede naam dat u voorloopig niet meer op reis gaat!'¹⁷ Waar Sassen zijn negatieve evaluatie van Russes schrijverschap baseerde op inhoudelijke argumenten (zo hekelde hij het clichématige taalgebruik van de auteur), bediende Albert Kuyle zich – zoals vaker – van hoogst vrouwonvriendelijke varianten op het argumentum ad hominem. In de rubriek 'Hagel' in *De Gemeenschap* gaf hij herhaaldelijk af op Russes aanwezigheid in literaire commissies, waarvoor hij haar bepaald geen geschikte kandidaat vond. Zo vroeg hij zich in 1929 af waarom Russe in het buitenland reisde als vertegenwoordiger van de Nederlandse katholieke literatuur: '[S]inds wanneer sturen we de litteratuur-typisten uit om in het buitenland aan verkeerde huizen te bellen en thee te gaan drinken?'¹⁸ Elders sprak hij van 'Ellens slapedanigheid' en haar 'ridicule bemoeizucht inzake litteratuur, iets waar ze juist zooveel te maken heeft, als ik met luiers',¹⁹ terwijl hij over Russes benoeming in de kunstcommissie van het Rooms-Katholieke Werkliedenverbond opmerkte: '[Wij begrijpen] niet waarom men Ellen Russe als artistieke hulp in de huishouding in dienst nam, waar haar plaats in de bijkeuken is'.²⁰ In zulke opmerkingen vervlecht Kuyle Russes vermeende gebrek aan literair talent met stereotiepe vrouwelijke activiteiten als theedrinken, baby's verschonen en het huishouden runnen, waarmee hij suggereert dat vrouwen niet in vooraanstaande literaire functies thuishoren (maar in de 'bijkeuken').

Hoewel Kuyle als criticus wel heel weinig galant was, stroken zijn aantijgingen met de bevindingen van Andringa, Van Boven en Reymenants, in die zin dat ze de problematiek blootleggen van de status van schrijvende vrouwen in de eerste helft van de twintigste eeuw. Tegen die achtergrond is het opmerkelijk dat Russe zelf, volgens Molkenboer toch een van de weinige katholieke vrouwen die in artistiek opzicht daadwerkelijk naar voren traden, de geijkte rolpatronen in haar verspreide publicaties expliciet bevestigde. Het meest expliciet doet zij dat in haar opstel 'De vrouw en de schoonheid', waarin Russe uiteenzet welke houding vrouwen in haar optiek ten opzichte van de schone kunsten moeten innemen. Zij vertrekt vanuit de constatering dat vrouwen,

¹⁷ Sassen 1932: 359.

¹⁸ Kuyle 1929a.

¹⁹ Kuyle 1929b: 349.

²⁰ Kuyle 1930: 510.

doordat zij in mindere mate dan mannen deelnemen aan 'de maalstroom van het leven', meer tijd hebben zich te richten naar het schone, naar poëzie en naar kunst.²¹ Zo ontstaat in de vrouw een schoonheids-verlangen, dat Russe interpreteert als een verlangen naar God: wie verlangt naar schoonheid, verlangt feitelijk naar het Paradijs. Russe voert die stelling terug op het werk van de katholieke Franse filosoof Jacques Maritain, die volgens haar duidelijk maakte 'dat de kunstenaar, die naar het schoone streeft en schoonheid wil uitbeelden, zichzelf en degenen, die hij door zijn kunst begeestert, opvoert naar God'.²²

Dergelijke kunstenaars zijn, zo moet Russe constateren, meestal niet van het vrouwelijk geslacht: 'De vrouw is niet op de eerste plaats zelf scheppende kunstenaars.'²³ Omdat haar in de schepping een passieve rol werd toegewezen, stelt Russe, is zij 'meer dan zelf kunst-scheppend, kunst beluisterend en kunst reproduceerend'.²⁴ Die reproductieve functie is vooral weggelegd voor de vrouw in haar hoedanigheid van moeder en echtgenote: wat Russe betreft behoort het tot de kerntaken van vrouwen 'om schoonheid te helpen verbreiden, om schoonheid aan te kweken in de ziel van den man, om schoonheid te brengen in het gezin'.²⁵ Met betrekking tot de literatuur betekent dit dat de ideale vrouw optreedt als de esthetische bemiddelaar in een huishouden, die er zorg voor draagt dat de schone letteren verbreid worden onder man en kinderen. Volgens Russe heeft de gemiddelde katholieke vrouw op dat vlak nog veel te leren, want over het algemeen lezen vrouwen in haar optiek beslist te weinig. De fout zit daarbij meestal in een gebrek aan belangstelling: liever dan zich te verdiepen in serieuze letterkunde, trekken vrouwen zich terug met 'een flutsromannetje'.²⁶ Russe spoort haar lezers daarom aan de letterenrubrieken in de pers goed bij te houden, letterkundige cursussen te volgen en openbare leeszalen te bezoeken. Daarmee zullen ze literaire kennis en ervaring opdoen die niet alleen hun eigen schoonheidsverlangen bevredigt, maar ook ingezet kan worden om hun echtgenoot te verheffen, 'die zelf geen tijd heeft om zich in literatuur te verdiepen en toch gaarne iets ervan hoort en luistert naar een paar mooi voorgelezen bladzijden'.²⁷ De belangrijkste doelgroep van de vrouwelijke lezer is wat Russe betreft echter de jeugd: 'Moeders kunnen niet vroeg genoeg beginnen met haar kinderen op schoonheid te wijzen en voor schoonheid ontvankelijk te maken, ook in de literatuur'.²⁸

²¹ Russe 1929a: 329.

²² Ibidem. Russe was niet de enige in de katholieke letterkunde die dweepte met Maritain: het tijdschrift *De Gemeenschap*, bijvoorbeeld, vaarde op de koers van zijn ideeën. Zie hierover onder andere Sanders 2002: 261-263 en Ruiter & Smulders 1996: 232-243.

²³ Russe 1929a: 331.

²⁴ Ibidem: 330-331.

²⁵ Ibidem: 332.

²⁶ Ibidem: 335.

²⁷ Ibidem: 336.

²⁸ Ibidem: 337.

Met haar pleidooi voor de lezende moeder de vrouw haakte Russe in zekere zin aan bij Ina Boudier-Bakkers programmatische *De moderne vrouw en haar tekort* (1921), dat in feministische kringen het nodige stof had doen opwaaien. Boudier-Bakker keerde zich tegen de 'verwilderende groei der vrouwenbeweging', die zich zou vervreemden van de 'vrouwelijke kracht geconcentreerd op man en kinderen'.²⁹ Het is precies die 'vrouwelijke kracht' die Russe in 'De vrouw en de schoonheid' omarmt: via een beroep op de traditionele rolpatronen legitimeert zij in zekere zin haar literaire activiteiten. Russe zelf is immers het lichtende voorbeeld van een vrouw die zich ten doel heeft gesteld de schone letteren te verspreiden. Haar publicaties in bijvoorbeeld *De Tijd* kunnen tegen die cultuurbemiddelende achtergrond worden geïnterpreteerd, evenals haar regelmatige optredens als spreekster bij de Christelijke Volksuniversiteit Rotterdam of haar medewerking aan cursussen van de Nijmeegse Bibliotheekopleiding. Ook Russes activiteit bij de KRO sluit op het eerste gezicht goed aan bij haar verheffende idealen: het ligt in de lijn der verwachting dat zij het vrouwenuurtje aanwendde om vrouwen te wijzen op geschikte werken om het gezin tot schoonheid te brengen. Zoals ik zal laten zien, is de praktijk echter complexer.

DE KRO EN DE LITERATUUR

Toen Russe in 1929 voor het eerst een vrouwenuurtje aan literatuur wijdde, bestond de KRO ruim vier jaar. De omroep was op 23 april 1925 opgericht door pastoor Lambertus Hendricus Perquin, mede in reactie op de uitzendingen van de protestants-christelijke NCRV, die vanaf 1924 in de ether te horen was. In zijn omvangrijke geschiedenis van de eerste zestig KRO-jaren laat A.F. Manning zien dat de omroep aanvankelijk een dubbele doelstelling had: enerzijds stond het bestuur de culturele opvoeding van de eigen achterban en de verspreiding van de rooms-katholieke boodschap voor; anderzijds wilde men via een eigen, levensbeschouwelijk gebonden programmering 'het liberale en socialistische gevaar bestrijden'³⁰ en de NCRV-dominees corrigeren die Nederland 'met hun verkeerde leer overspoel[d]en'.³¹ Het ideaal van cultuurbemiddeling ging derhalve hand in hand met een politieke stellingname, een gegeven dat kenmerkend kan worden geacht voor het verzuilde omroepbestel in het interbellum.

Het vrouwenuurtje waarin Russe opereerde, stond over het algemeen los van het (radio)politieke strijdgewoel en kan beter geplaatst worden in het domein van de culturele opvoeding van de (in dit geval vrouwelijke) katho-

²⁹ Boudier-Bakker 1921: 59.

³⁰ Manning 1985: 48.

³¹ Ibidem: 49.

lieke achterban. Aanvankelijk waren het de Utrechtse J. Kaller Wigmans en de Leidse N. Mens die de dinsdagse rubriek voor hun rekening namen, maar gedurende 1929 werd er een commissie samengesteld om de organisatie van het vrouwenuurtje beter te kunnen stroomlijnen. Perquin trad op als voorzitter van deze commissie, terwijl de latere KRO-directeur P.A.M. Speet secretaris werd.³² Er waren vijf vrouwen lid van de commissie, die elk een onderwerp vertegenwoordigden dat geregeld in het vrouwenuurtje besproken diende te worden: J. Kaller Wigman (sociaal-ethische thema's), N. Mens (het huishoudelijk leven der vrouw), Ellen Russe (literatuur), H. van der Schriek (bouwkunst en muziek) en M. Steyger-Asperslagh (wetenschappelijke en juridische onderwerpen). In de praktijk kwamen tijdens elk vrouwenuurtje twee van de vijf focusgebieden aan de orde, waarbij de dames zelf verantwoordelijk waren voor de verdeling van de spreekbeurten. Zij hoefden daarbij niet steeds zelf op te treden, maar konden ook gasten uitnodigen om over het thema in kwestie te spreken. In het geval van de literaire lezingen nam Russe de meeste uitzendingen zelf voor haar rekening, maar in de loop van de jaren dertig zouden ook enkele andere dames in het vrouwenuurtje over boeken spreken, zoals Johanne Diepenbrock, Willy Meering, J.M. Sterck-Proot, Gien Wortelboer en Mies Zwierzina.

Uit deze organisatorische achtergrond valt af te leiden dat Russes literaire bijdragen aan het vrouwenuurtje institutioneel verankerd waren binnen de KRO. In de *Katholieke Radio Gids* van 7 september 1929 kondigde Russe de nieuwe literaire component van de vrouwenrubriek aan:

In het Vrouwenuurtje zal voortaan ook over boeken gesproken worden en indien het in de lijn ligt, af en toe over een toneelstuk of opvoering. Natuurlijk zullen bij voorkeur die werken behandeld worden, welke een speciale betekenis of aantrekkelijkheid bezitten voor vrouwen.³³

Deze beschrijving maakt niet inzichtelijk wanneer een literaire tekst precies betekenisvol of aantrekkelijk voor vrouwen is, maar het is wel duidelijk dat Russe zich wilde richten op een specifiek segment van het boekenaanbod. Het is dan ook interessant om na te gaan in hoeverre haar keuzes strookten met de programmering van de algemene literaire rubriek van de KRO, die op zondagmiddag werd uitgezonden. Alvorens ik tot een dergelijke vergelijking overga, schets ik eerst de achtergronden van deze rubriek, die aanvankelijk 'Literair halfuurtje' heette en vanaf 1932 de naam 'Boeken en schrijvers' kreeg.

³² De informatie over de samenstelling van de 'commissie vrouwenuurtje' is ontleend aan het KRO-verslag 'Het vrouwenuurtje in 1929'. KRO-papiercollectie, Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid. Collectie-nummer 0279-13065, archiefstuk 1.35.

³³ Russe 1929b.

Het eerste katholieke literaire halfuurtje dateert van 3 maart 1928 en werd verzorgd door Herman de Man, die de boekbesprekingen als secretaris van de literaire KRO-commissie coördineerde. In de beginjaren van de rubriek bestond deze commissie voorts uit de *Maasbode*-journalist Willem Nieuwenhuis, de architect B. Koldewey, de auteur Lou Lichtveld (pseudoniem Albert Helman) en de pater H. Duurkens SJ. Jan J. van Herpen, die de briefwisseling tussen De Man en AVRO-criticus P.H. Ritter jr. bezorgde, veronderstelt dat de plannen voor het literaire KRO-programma ontstonden naar aanleiding van een reeks letterkundige lezingen in de Amsterdamse Bijenkorf, die deels via de radio werden uitgezonden.³⁴ De organisatie van deze Bijenkorflezingen kwam op het conto van De Man, die zich (evenals Russe) actief inzette om de literatuur onder een breed publiek te verspreiden. Volgens zijn biograaf Gé Vaartjes deed de koopmanszoon De Man dit vanuit een volksverheffend ideaal: 'De Man zag zichzelf, als 'volkschen jongen', geroepen om het volk in aanraking te brengen met de Nederlandse cultuurhistorie.'³⁵ In poëticaal opzicht is dit streven te verbinden met een voorkeur voor gemeenschapskunst, zoals we die bijvoorbeeld ook zien bij VARA-criticus A.M. de Jong. Vaartjes citeert in dit verband een brief van De Man aan Jan Engelman, waarin hij zich kwaad maakte over de kloof tussen kunst en volk die onder invloed van de Tachtigers ontstaan zou zijn: 'Het volk leeft in gore stijlleloosheid en de som der aesthetiek is saamgevloeid in enkelen. Dáárvóór Jan, haat ik de individualistische kunst, omdat deze die wanverhouding steeds grooter, de volksche stijlleloosheid steeds schrijnender maakt.'³⁶

De boekenhalfuurtjes op de radio kunnen worden beschouwd als een poging om de gesignaleerde kloof tussen kunst en volk te dichten.³⁷ Het speet De Man dan ook, toen hij per 1 juni 1930 niet langer voor de KRO kon werken vanwege een verhuizing van Woerden naar Berlicum.³⁸ In zijn ontslagbrief gaf hij niet alleen aan met weemoed terug te kijken op een periode waarin hij naar eigen zeggen 'goed opbouwend werk' had verricht, maar droeg hij ook een opvolger aan: 'Ten volle kan ik voor deze adviserende functie den Heer W. Asselbergs (Anton van Duinkerken) te Amsterdam aanraden, die bereid is, mijn taak alsdan over te nemen.'³⁹ De overgang verliep echter niet geheel vlekkeloos: Van Duinkerken was pas vanaf augustus 1930 in de gelegenheid

³⁴ Van Herpen 1986: 10-11.

³⁵ Vaartjes 1999: 185.

³⁶ De Man in Vaartjes 1999: 188.

³⁷ Daarmee vormen ze een mooi onderzoeksobject voor onderzoek naar *middlebrow*-literatuurbeschuwing. Zie bijvoorbeeld Rymenants & Verstraeten 2009 voor een analyse van radiolezingen als vorm van *middlebrow*-communicatie. Een algemene introductie op het verschijnsel 'middlebrow' geven Van Boven e.a. 2008.

³⁸ De studio van de KRO bevond zich destijds in Amsterdam en die afstand was vanuit Noord-Brabant niet werkbaar.

³⁹ De Man aan KRO, 23 april 1930. De brief bevindt zich in het KDC te Nijmegen, meer specifiek in het KRO-archief (nr. 1200), onderdeel 38 (Persoonsdossier Herman de Man).

De Mans voormalige taken waar te nemen, waardoor de wekelijkse regelmaat van de boekenrubriek in juni en juli enigszins haperde.⁴⁰

Van Duinkerken's toetreding tot de literaire KRO-commissie betekende een verdere expansie van zijn invloed in het katholieke literaire veld, waar men in publicitair opzicht niet om de criticus heen kon. Zo was hij de drijvende kracht achter de boekenrubriek van de krant *De Tijd* en een van de voormannen (zo niet dé voorman) van het tijdschrift van de katholieke jongeren, *De Gemeenschap*. Tegen de achtergrond van Van Duinkerken's symbolische kapitaalcracht bespreekt Michel van der Plas Asselbergs' radiocarrière bij de KRO in termen van macht. Hij typeert de publicist als 'een dikke vis', die in de katholieke wereld benijd werd om het inkomen dat de KRO hem bood (vijftig gulden per maand), maar vooral om de invloed die door middel van het boekenprogramma kon worden uitgeoefend op de reputatie van auteurs, 'want hij kon nu radio-optredens toedelen aan personen van zijn keuze en werd daardoor ook meteen benaderd door menig auteur die het honorarium voor een spreekbeurt goed kon gebruiken'.⁴¹ Bovendien kon Van Duinkerken, die maandelijks bij de KRO een lijstje moest aanbieden met te bespreken boeken, literaire werken van zijn keuze in vele huiskamers onder de aandacht brengen.

Hoewel Van der Plas' schets van de machtspositie van de literaire radio-commissaris mij valide lijkt, blijven Van Duinkerken's ideologische drijfveren in relatie tot het nieuwe medium in zijn betoog onderbelicht. Evenals Russe en De Man was Van Duinkerken er veel aan gelegen de leeswoede onder het (katholieke) volk aan te wakkeren. Eind 1929 maakte hij in *De Tijd* de balans op van een jaar katholieke letterkunde – een week later zou hij zulks ook in een boekenhalftuurtje doen – waarbij hij een scheve verhouding constateerde tussen de groeiende katholieke boekproductie en het leesgedrag van (al dan niet professionele) katholieke lezers:

Al wat de schrijvers nodig hebben, is een publiek. Is het te veel gevraagd, een katholiek publiek te eischen voor katholieke boeken? [...] Het moest toch ondenkbaar zijn, dat het colophon van „Wat was en werd” door Marie Koenen vermeldde: „dit boek werd gedrukt in een oplaag van 500 exemplaren”. Vijf honderd exemplaren! Dat moest amper voldoende zijn voor de stad Maastricht alleen! Kan men hier nog langer de schrijvers aansprakelijk stellen? Of zou er niet werkelijk eenige schuld bestaan bij het publiek en bij de publieke voorlichting?⁴²

Later zou Van Duinkerken die laatste vraag bevestigend beantwoorden, zowel voor het publiek als voor de publieke voorlichting. Toen zijn aanstelling bij de

⁴⁰ Jaarrapport KRO over het jaar 1930, p. 62. Het rapport bevindt zich in het KRO-archief te Nijmegen, onderdeel 1209.

⁴¹ Van der Plas 2000: 150.

⁴² Van Duinkerken 1929.

KRO in september 1930 officieel inging, publiceerde Van Duinkerken in de *Katholieke Radio Gids* een artikeltje onder de titel ‘Leest gij ooit boeken?’, waarin hij de voorkeur van het twintigste-eeuwse leespubliek voor bladen hekelde: ‘Op de vraag: „wat leest gij?” antwoordt men heden niet meer, welken schrijver men de voorkeur geeft boven andere schrijvers, maar welk blad men regelmatig aan huis ontvangt.’⁴³ Deze neiging van het publiek betekende voor Van Duinkerken een overwinning van de onpersoonlijke, want algemene massa over de persoonlijke, zich van de massa onderscheidende lezer van literatuur. In zijn hoedanigheid van secretaris van de literaire KRO-commissie legde Van Duinkerken de lezers van de radiogids – eveneens een blad! – dan ook een retorische vraag voor: ‘Leest gij ooit boeken? Of stelt gij u ermee tevreden een lid te zijn van de naamloze massa, die niet verder vraagt dan het lijfblad kan antwoorden!’⁴⁴ Volgens Van Duinkerken het boekenhalfuurtje het katholieke publiek helpen de overgang van niemand naar iemand te maken, zolang het maar luisterde: ‘Waarom zoudt gij dit verzuimen? [...] Het kan slechts uw innerlijk leven verrijken, uw oordeel verscherpen, u de poort der schoonheid openen en u maken tot iemand, die zich van zijn soortgenooten gunstig onderscheidt door inderdaad iemand te zijn. Dit is loon is hoog voor een geringe moeite.’⁴⁵

Niet alleen het publiek diende echter een knop om te zetten: ook van de zijde van publicisten moesten er stappen worden gezet om het katholieke volk dichter bij het literaire boek te brengen. Van Duinkerken's kritiek op de publieke voorlichters is allicht het scherpst in zijn publicatie *Welaan dan, beminde geloovigen* (1933), waarin hij constateerde dat de contemporaine katholieke letterkunde schrill afstak bij de organisatiedrang die de Roomse bevolking op andere terreinen etaleerde:

Ze stemmen Roomsch, ze organiseren zich Roomsch, ze reizen in Roomsche vereenigingen, ze zijn abonnée op een Roomsche krant, ze hebben een Roomsche radio en ze sturen hunne kinderen naar Roomsche scholen. [...] Maar het Roomsche boek kennen ze niet.⁴⁶

Van Duinkerken weet dit aan de censuurpraktijk, die het imago van lezen stelselmatig negatief beïnvloedde door te wijzen op ‘slechte boeken’ voor het katholieke gezin. Op die manier zou onder de katholieke bevolking een ‘achterdocht jegens de goederen der cultuur’ ontstaan: ‘Ze worden herhaaldelijk tegen het boek gewaarschuwd, ze worden te zelden op het goede boek gewezen.’⁴⁷

⁴³ Van Duinkerken 1930.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Van Duinkerken 1933: 50.

⁴⁷ Ibidem.

Van Duinkerken's coördinatie van de literaire KRO-rubriek kan worden geïnterpreteerd als een poging om tegenwicht te bieden aan dit probleem van publicitaire zijde. Het belang van literaire enthousiasmering van de katholieke luisteraar kan voorts expliciet gekoppeld worden aan Van Duinkerken's eigen boekbesprekingen voor de zondagse KRO-microfoon – dertig in totaal. Negentien van deze lezingen kunnen worden teruggevoerd op bijdragen van Van Duinkerken in *De Tijd*, waarbij in de meeste gevallen geldt dat het op de radio besproken werk eerder als 'Boek van de week' in de krant werd behandeld.⁴⁸ Zonder uitzondering ging het daarbij om positieve besprekingen: Van Duinkerken voelde er kennelijk niet voor, boeken waarover hij in *De Tijd* negatief oordeelde, in het radiohalfuurtje te behandelen.⁴⁹

Wie waren er naast Van Duinkerken actief in het literaire halfuurtje? Tussen 3 maart 1928 en 30 juni 1940 spraken de volgende vijftien critici het meest frequent voor de KRO-microfoon, declamaties niet inbegrepen:

Tabel 1: Overzicht meest actieve sprekers in het literair halfuurtje van de KRO, 1928-1940^a

Positie	Spreker	Aantal bijdragen	Periode actief
1	F.A. Brunklaus	35	1935-1940
2	Anton van Duinkerken	30	1929-1940
3	Pierre van Valkenhoff	20	1935-1940
4	Herman de Man	18	1928-1931
	Jan Engelman	18	1929-1940
6	Jan Nieuwenhuis	16	1929-1938
	Jos Panhuysen	16	1931-1936
8	Piet Visser	14	1931-1937
	C. Vos	14	1934-1939
10	Piet Kasteel	13	1930-1939
11	Piet Oomes	12	1931-1940
12	Lou Lichtveld / Albert Helman	11	1929-1932
	Henk Kuitenbrouwer	11	1929-1933
14	A.J.D. van Oosten	10	1932-1937
15	Bernard Verhoeven	9	1929-1938

- a. De informatie in deze tabel is gebaseerd op de programmaoverzichten in de *Katholieke Radio Gids*, waarin wekelijks werd aangegeven wie er in de literaire rubriek sprak. Hetzelfde geldt voor de gegevens in de overige tabellen in dit artikel.

⁴⁸ Zie voor deze observatie ook Polman 2000: 59.

⁴⁹ Dat wil niet zeggen dat Van Duinkerken alleen jubelende besprekingen zal hebben verzorgd. Zijn kritieken in *De Tijd* plaatsten, ook als ze een positief oordeel articuleerden, meestal kritische kanttekeningen bij het besproken werk.

Van der Plas stelt dat Van Duinkerken er regelmatig van beticht werd dat de kring rond zijn tijdschrift *De Gemeenschap* een te uitdrukkelijke rol zou spelen in zijn radiatorubriek, maar die kritiek strookt niet met de variëteit aan sprekers op deze lijst.⁵⁰ Naast Van Duinkerken zelf kunnen Engelman, Vos, Oomes, Lichtveld, Kuitenbrouwer, Van Oosten en Verhoeven in een deel van de betreffende periode als *Gemeenschap*-auteurs beschouwd worden, maar de overige sprekers functioneerden in een ander segment van het katholieke literaire veld: Brunklaus (pseudoniem van Frans van Oldenburg Ermke) en Van Valkenhoff waren hoofdzakelijk actief in *Boekenschouw* en *Roeping*; Panhuyzen publiceerde eveneens met regelmaat in *Roeping*; Nieuwenhuis schreef voor *De Maasbode* en De Man, Visser en Kasteel publiceerden niet of nauwelijks in literaire tijdschriften.⁵¹ Wie het radioprogramma van dichterbij bekijkt, ziet desondanks iets terug van de verhoudingen in de katholieke literaire wereld: zo zou Henk Kuitenbrouwer, tot 1933 een regelmatige spreker in de boekenrubriek, na de conflictueuze splitsing van *De Gemeenschap* in *De Gemeenschap* en *De Nieuwe Gemeenschap* niet langer in het programma van Van Duinkerken optreden.⁵²

Hoe zat het met Ellen Russe en de zondagse literaire halfuurtjes? De radiogidsen leren dat zij daarin drie keer als boekbespreker voor de microfoon kwam: op 20 december 1931 besprak zij *Bootsirenen* van Joan Kat en *De man, die den moed had* van Mia Siemer; op 10 juli 1932 sprak zij over 'Moeder en Kind en in de nieuwste letterkunde' en op 12 februari 1933 stelde zij *Maria en haar timmerman* van Herman de Man centraal. Tegen haar 124 literaire optredens in het vrouwenurtje steken deze bijdragen (in elk geval kwantitatief) toch wat schamel af. Waar Russe in het vrouwenurtje met afstand de belangrijkste culturele mediator was, was in 'officiële' literaire programma slechts een bescheiden rol voor haar weggelegd.⁵³

⁵⁰ Van der Plas 2000: 150. Het is helaas niet duidelijk hoe Van der Plas tot zijn bewering komt: hij verwijst de lezer niet door naar bronnen waarin kritiek wordt geleverd op Van Duinkerken's beleid om jong-katholieken voor de microfoon te brengen. Zelf heb ik daar tot op heden geen voorbeelden van kunnen vinden, waardoor het niet mogelijk is de kritiek te dateren en haar te toetsen aan een meer specifieke periode in de vooroorlogse literaire rubriek.

⁵¹ Voor een overzicht van de verschillende katholieke literaire tijdschriften en hun profielen, zie Sanders 2002.

⁵² Hetzelfde lot trof Albert Kuyle. Zie Van der Plas 2000: 199-200. Het is hier overigens van belang op te merken dat Van Duinkerken niet de volledige speelruimte had wat betreft de uitnodiging van sprekers: pater Dito, zijn chef bij de KRO, liet soms op niet mis te verstane wijze weten dat bepaalde sprekers niet nog eens voor de microfoon mochten verschijnen, vanwege een gebrekkige voordracht of een slappe inhoud (Manning 1985: 85).

⁵³ Het is in dit verband interessant dat Manning 1985: 86 Russe als een van de belangrijkste sprekers in het literaire halfuurtje opvoert. Allicht is ook hem haar rol in het vrouwenurtje opgevallen.

HET VROUWENUURTJE VERSUS DE LITERAIRE RUBRIEK

Wanneer we Russes literaire bijdragen in het vrouwenuurtje van de KRO in kaart brengen en dit overzicht vergelijken met het zondagse literaire programma, springen enkele verschillen in het oog. Die betreffen in de eerste plaats de aard van de besprekingen: waar de boekbesprekingen onder auspiciën van De Man en Van Duinkerken in veel gevallen het karakter van een stapelrecensie hadden, stelde Russe slechts bij zeer hoge uitzondering meer dan één boek centraal. Daarnaast moet de hoeveelheid algemene culturele lezingen in de zondagse rubriek niet onderschat worden: tot 30 juni 1940 bestond 36% van de halfuurtjes uit besprekingen van (historische) oeuvres en uiteenzettingen over uiteenlopende onderwerpen als 'Pinksteren in de literatuur', 'Brabantse legenden' of 'Humor in de Nederlandse letterkunde'. In het geval van Russe is dit soort lezingen op één hand te tellen: zij beperkte zich in de regel tot bijdragen met een literatuurkritisch karakter.

Het is moeilijk uitspraken te doen over de inhoud van Russes lezingen in het vrouwenhalfuurtje, aangezien niet een van haar besprekingen bewaard is gebleven.⁵⁴ Toch beschikken we over gegevens aan de hand waarvan we voorzichtige uitspraken kunnen doen over Russes kritische radiopraktijk: regelmatig publiceerde zij inleidingen bij haar boekbesprekingen in de *Katholieke Radio Gids*, waarin evaluatieve passages over het besproken werk te vinden zijn. Zo schreef zij in de gids van 6 augustus 1938 over Marino Moretti's roman *Het huis van 't Heilig Bloed*: 'Moretti, die lange tijd in Brugge woonde, heeft de zeldzame bekoring der Vlaamse stad aangevoeld en de sfeer op een zeer fijne, kunstzinnige wijze in halfinten weergegeven en er een sobere liefdesgeschiedenis doorheen geweven. Over dit suggestieve boek zal ik u Dinsdag iets meer vertellen.'⁵⁵ Negatieve evaluaties van of kritische kanttekeningen bij de behandelde romans treft men niet aan in Russes inleidingen, die dan ook de indruk wekken dat zij de besproken boeken vooral met de mantel der liefde bedekte.

Hier dient zich een tweede verschil aan met de zondagse rubriek. Ook daarin domineerden positieve besprekingen, allicht conform Van Duinkerkens wens het katholieke volk te wijzen op goede boeken, maar daarbij onttrokken de nodige besprekingen zich aan het karakter van de lofzang.⁵⁶ In de radiogids tekende F.A. Brunklaus bijvoorbeeld op dat Dirk Coster in zijn bloemlezing *Het Kind in de Poëzie* liet zien over 'een gevoelige speurzin' voor de schoonste verzen te beschikken, maar hij stelde de luisteraar ook een kritische noot in

⁵⁴ Dit is een algemeen probleem van onderzoek naar vooroorlogse radioprogramma's: manuscripten van lezingen werden niet altijd bewaard en van de teksten die door omroepen gearchiveerd zijn, zijn er in de Tweede Wereldoorlog veel verloren gegaan.

⁵⁵ Russe 1938.

⁵⁶ Zie ook noot 47.

het vooruitzicht: ‘En we zullen Zondag ook niet verzwijgen, wat we het zwakke punt in Coster’s bloemlezende werkzaamheid vinden.’⁵⁷ Brunklaus deinsde er daarnaast niet voor terug op de man te spelen. Zo leidde hij zijn radiolezing over recent werk van Albert Kuyle en pater Jacques Schreurs, die integraal gepubliceerd werd in *Roeping*, als volgt in:

Maar zal ik nu, sprekend over Kuyle, u doen walgen, door U een verhandeling voor te dragen over de Kunst van het Kankeren? [...] Neen, het is niet goed [...] een schrijver te karakteriseren volgens zijn karakterfouten. Wanneer we Kuyle een kankeraar noemen, – U verontschuldige mij het gebruik van dit niet helemaal kamerzindelijke woord, – dan komen we vanzelf terecht in een onsympathieke omgeving, waar het duf en muf is, als in een slecht gelucht kantoor, en waar gefluisterd wordt met het geluid van sijfelende slangen. Doch voor de kwalijk riekende kamers der kankeraars is Kuyle’s kunst te goed.⁵⁸

Eenzijds lijkt Brunklaus zich van de ‘onsympathieke’ bekritisering van karakterfouten te distantiëren: hij stelt het positieve oordeel over Kuyles kunst boven de ‘kwalijk riekende kamers der kankeraars’ en positioneert zichzelf als fatsoenlijk criticus door zich bij de luisteraars te verontschuldigen voor zijn gebruik van het ‘niet helemaal kamerzindelijke’ woord kankeren. Anderzijds vestigt hij via de scherpe *dubitatio* in zijn inleiding juist de aandacht op Kuyles verwerpelijke karakter, dat het publiek bij uitvoerige behandeling zou doen ‘walgen’.

Een andere KRO-criticus die de microfoon niet louter gebruikte voor positief commentaar, was Jos Panhuysen, die de literaire rubriek ook gebruikt heeft om luisteraars te waarschuwen tegen de denkbeelden van sommige schrijvers uit het buitenland. Op 4 oktober 1931 sprak hij bijvoorbeeld over Russische romans van Gorki, Karajewa, Bogdanow en Bounine, waarbij hij – blijkens zijn inleiding in de radiogids – een fundamenteel bezwaar tegen het Sovjetcommunisme aankaarte, namelijk dat de doorgevoerde mechanisatie van alle arbeid tot een verregaande ontpersoonlijking in de maatschappij zou leiden. Hoewel Panhuysen constateerde dat een auteur als Bogdanow onbewust wel degelijk opkwam voor de rechten van het individu, meende hij dat de recente Russische literatuur om ‘een zeer streng voorbehoud’ vroeg, ‘juist om het beeld dat zij [geeft] en om [haar] meer of minder propagandistischen aard’.⁵⁹ Op ideologische gronden verwierp Panhuysen, die goed op de hoogte was van de contemporaine Engelstalige literatuur, eind jaren dertig ook Aldous Huxleys roman *Eyeless in Gaza*. In zijn lezing, die waarschijnlijk in bewerkte vorm werd gepubliceerd in *Roeping*, verweet Panhuysen Huxley er

⁵⁷ Brunklaus 1935.

⁵⁸ Brunklaus 1934: 168.

⁵⁹ Panhuysen 1931.

niet in te slagen 'te gelooven in een persoonlijke God', waardoor hij het werk ondanks de interessante compositie en stijl negatief evalueerde: 'Eyeless in Gaza is ten slotte een teleurstellend werk, ondanks prachtige hoedanigheden, het zal ook voor zeer vele mensen een gevaarlijk werk zijn en men zal goed doen er de uiterste voorzichtigheid mede te betrachten.'⁶⁰

Waar de verschillen in aard en strekking van de literaire kritiek in het vrouwenurtje en de zondagse literaire halfuurtjes slechts tentatief kunnen worden vastgesteld, kunnen harde uitspraken worden gedaan over het verschil in repertoire. Tabel 2 geeft een overzicht van de negen meest besproken auteurs in de zondagse literaire rubriek, voor zover die konden worden gereconstrueerd op basis van de programmaoverzichten in de *Katholieke Radio Gids*, tussen 3 maart 1928 en 30 juni 1940:⁶¹

Tabel 2: Meest besproken auteurs in de zondagse literaire halfuurtjes op de KRO-radio, 1928-1940

Rang	Besproken auteur	(Minimum) aantal besprekingen
1	Antoon Coolen	8
	Anton van Duinkerken	8
3	Albert Kuyle	7
4	G.K. Chesterton	4
	A.A.L. Graumans	4
	Giovanni Papini	4
	Henriëtte Roland Holst	4
	Felix Timmermans	4
	J.A. Alberdingk Thijm	4

Afgezien van (de weliswaar vrome) Henriëtte Roland Holst gaat het hier om auteurs met een uitgesproken katholiek signatuur. Opvallend is daarnaast de prominente positie van Anton van Duinkerken, die zijn eigen werk royaal liet bespreken voor de KRO-microfoon. De aanwezigheid van Graumans in de lijst is eveneens opmerkelijk: onder het pseudoniem 'D'n Dré' had hij zijn eigen KRO-rubriek met radiovertelsels, die uitgegeven zijn onder de titel *Radiovertelsels van d'n Dré* (1933) en die via de microfoon allicht op verzoek van het KRO-bestuur onder de aandacht zijn gebracht. In het oog springen ten slotte de buitenlandse auteurs Chesterton en Papini, wier ideeën de Nederlandse katholieke pennen in de jaren dertig stevig in beroering brachten, en de in 1889 overleden Alberdingk Thijm, wiens geschriften tot de pijlers van de katholieke traditie behoorden.

⁶⁰ Panhuysen 1939: 190.

⁶¹ De *Katholieke Radio Gids* gaf vanaf 1936 nog zelden aan welke romans behandeld werden in een stapelrecensie. In plaats daarvan werd het onderwerp van een lezing aangekondigd in een vorm als 'Nieuwe romans', waardoor het overzicht in tabel 2 niet geheel representatief zal zijn voor de werkelijkheid.

Een heel andere lijst hoort bij de literaire bijdragen aan het vrouwenuurtje tussen 10 september 1929 en 7 mei 1940:

Tabel 3: Meest besproken auteurs in de literaire bijdragen aan het vrouwenuurtje, 1929-1940

Rang	Besproken auteur	Aantal besprekingen
1	Sigrid Undset	7
2	Marie van Zeggelen	6
3	Jo van Ammers-Küller	4
	Ina Boudier-Bakker	4
	Pearl Buck	4
	Gertrud von Lefort	4
6	Giovanni Papini	3
	Alja Rachmanowa	3
	Ellen Russe	3

Anders dan in de zondagse rubriek ligt de klemtoon hier niet louter op katholieke auteurs: Van Zeggelen, Van Ammers-Küller, Boudier-Bakker, Buck en Rachmanowa zijn niet als zodanig te kwalificeren. Russes aandacht gaat daarentegen primair uit naar vrouwelijke auteurs: de enige man in de top negen is Giovanni Papini, wiens werken nota bene door Russe uit het Italiaans vertaald werden. Opvallend in dat verband is ook haar eigen positie tussen de populaire schrijfsters: in het vrouwenuurtje liet Russe achtereenvolgens haar romans *De heirbaan* (door Sophie Nuwenhuis-Van de Rijst), *Moederland* (door J.M. Sterck-Proot) en *Lofzang der Aarde* (door W. Brom-Struyck) bespreken. Een opmerkelijke afwezige is Henriëtte Roland Holst, die in Russes rubriek slechts twee keer behandeld werd.

Zoals misschien verwacht kon worden, blijkt de aandacht voor vrouwelijke auteurs het cruciale verschil tussen de zondagse halfuurtjes en de literaire bijdragen aan de vrouwenuurtjes. Van 109 van Russes 124 lezingen kan worden vastgesteld of er een mannelijke of vrouwelijke auteur besproken werd. 73,4% van die bijdragen ging over een vrouw, terwijl 26,6% van de lezingen over een man handelde. In het geval van 'Boeken en schrijvers' zijn de percentages diametraal verschillend: in dit geval kon van 380 lezingen het geslacht van de besproken auteurs worden bepaald, waarbij geldt dat 88,7% van hen een man is en 11,3% een vrouw. Drukken we deze percentages uit in verhoudingen, dan moeten we constateren dat de verdeling besproken mannen-besproken vrouwen in het vrouwenuurtje 1:3 is en in 'Boeken en schrijvers' 7:1.

Deze cijfers laten zien dat de marginale positie van vrouwen in het literaire veld van de jaren dertig ook doorwerkte in de nieuwe vorm van literatuur-

kritiek die op de radio bedreven werd. Speciale aandacht verdient daarbij de positie van de beide rubrieken in het uitzendschema van de KRO: waar het algemene literaire halfuurtje werd uitgezonden op zondagmiddag, toen het katholieke gezin doorgaans bij elkaar was en ook mannen naar de radio konden luisteren, bespraken Russe cum suis de vrouwenromans op dinsdagmiddag, een moment waarop de meeste mannen aan het werk moeten zijn geweest. Russes publiek werd dus niet alleen expliciet als vrouwelijk gemarkeerd door de titel van de rubriek waarin zij opereerde, maar ook door het tijdstip waarop haar besprekingen uitgezonden werden.

Hoezeer het vrouwenuurtje op literair vlak een eigen domein vormde, blijkt uit de overlap in behandelde romans die soms ontstond in relatie tot de zondagse rubriek. Zo sprak Russe op 17 juli 1934 over Rachmanowa's roman *Tweede Vaderland*, die vijf dagen later door Jan Nieuwenhuis besproken zou worden in 'Boeken en schrijvers'. Hetzelfde zou in december dat jaar gebeuren met Van Ammers-Küllers roman *Heren, knechten en vrouwen*, die in dezelfde week door Russe en Van Oosten centraal gesteld werd. Kennelijk maakte het de KRO niets uit dat tweemaal over eenzelfde boek gesproken werd: het vrouwenuurtje moet in de ogen van het bestuur een heel andere status hebben gehad dan de literaire rubriek.

Eerder bleek al dat Russe in haar boekbesprekingen vooral die werken centraal wilde stellen, die een speciale betekenis of aantrekkelijkheid hadden voor vrouwen. Op basis van het repertoire lijkt die aantrekkelijkheid deels samen te vallen met het geslacht van de besproken auteurs. In dit opzicht ontstaat er een opmerkelijke frictie met Russes opmerkingen in 'De vrouw en de schoonheid', waarin zij proclameerde dat vrouwen zich aan de schone letteren moesten overgeven om waardevolle literaire werken over te brengen aan hun echtgenoot en kinderen. Het ziet ernaar uit dat Russes met haar boekbesprekingen op de radio eerder focuste op de vrouwen zélf. Dat blijkt niet alleen uit de dominante positie van vrouwelijke auteurs in de rubriek, maar ook uit de manier waarop Russe hen karakteriseerde. Zo schreef zij naar aanleiding van *Ida Elizabeth* van de Noorse Nobelprijswinnares Sigrid Undset in de *Katholieke Radio Gids*: '[E]venals in alle boeken vindt ook deze vrouw 't diepste geluk in haar moederschap.'⁶² Met die interpretatie houdt ze haar luisteraars een traditioneel ideaal voor, waarom zij Undsets roman roemt. Dat Russe er geen emancipatoir programma op nahield, blijkt ook uit haar bespreking van *Psychologie der Vrouwe* van dr. H. Derckx op 20 oktober 1931: daarin was zij uiterst positief over Derckx' 'prachtige uiteenzetting van het huwelijk als Goddelijke instelling en de juiste plaats welke de vrouw er in bekleedt'.⁶³ Uit

⁶² Russe 1934.

⁶³ Russe 1931b.

de maatstaven waarmee Russe boeken beoordeelde, blijkt zo gezien dat gender en (katholieke) ideologie in haar geval sterk verknoot waren.

Uit reacties van die luisteraars zelf kan afgeleid worden dat lang niet alle vrouwen op Russes literaire bespiegelingen zaten te wachten. In het KRO-jaarverslag van 1930 schreef Russe:

In het jaar 1930 werd in het Vrouwenuurtje getracht zooveel mogelijk afwisseling te brengen door het uitnodigen van spreeksters en sprekers op verschillend gebied, buiten de vaste medewerkers om. Uit de ingekomen brieven van luisteraars(sters) bleek echter, dat er te veel in één richting n.l. de culturele gewerkt was. Vele vrouwen beklaagden er zich over, dat er bijna uitsluitend gesproken werd over muziek, architectuur, kunst en literatuur, terwijl het praktisch huishouden vrijwel verwaarloosd werd. Ook behoorden vele onderwerpen eigenlijk niet in een vrouwenuurtje thuis.⁶⁴

Uit de ingezonden brieven blijkt het interessante gegeven dat er ook mannen naar het vrouwenuurtje luisterden. In het kader van het literaire KRO-programma is echter vooral de verstoorde balans tussen cultuur en praktisch huishouden relevant: de brieveschrijfsters hadden er klaarblijkelijk geen behoefte aan hoofdzakelijk aan cultuur blootgesteld te worden. Of de literatuur een van de onderwerpen was die eigenlijk niet in een vrouwenuurtje thuishoorden, blijft daarbij in het midden.

TOT SLOT

Doordat Russes literaire activiteit bij de KRO slechts op radiogidspapier bestaat, blijven veel aspecten van haar radiowerk in nevelen gehuld. In interactie met de zondagse literaire rubriek maakt een inventarisatie van haar bijdragen aan het vrouwenuurtje echter duidelijk dat de zwakke institutionele positie van vrouwelijk schrijverschap in de jaren dertig ook doorresoneerde in het nieuwe medium radio. De KRO staat daarbij niet op zichzelf: ook de VARA had een vrouwenrubriek, waarin de socialistische critica W. Beun zo nu en dan een letterkundige lezing verzorgde. Dergelijke observaties geven niet alleen aanleiding de (literaire) radio vanuit een genderperspectief te beschouwen, maar maken ook duidelijk hoezeer dit nieuwe medium een afspiegeling vormde van de machtsverhoudingen in het contemporaine literaire veld.

⁶⁴ Jaarrapport KRO over het jaar 1930: 61. Voor de bibliografische beschrijving, zie noot 38.

BIBLIOGRAFIE

ANDRINGA 2006

E. Andringa, '“Wij missen ten onzent een Virginia Woolf...” Entree en onthaal van Virginia Woolf in het interbellum'. In: *Nederlandse Letterkunde* 11 (2006), 3, 279-303.

VAN BOVEN 1992

E. van Boven, *Een hoofdstuk apart: 'Vrouwenromans' in de literaire kritiek 1898-1930*. Amsterdam: Sara/Van Gennep, 1992.

VAN BOVEN e.a. 2008

E. van Boven, K. Rymenants, M. Sanders & P. Verstraeten, 'Middlebrow en modernisme: een inleiding'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 124 (2008), 4m 304-311.

BOUDIER-BAKKER 1921

I. Boudier-Bakker, *De moderne vrouw en haar tekort*. Amsterdam: P.N. van Kampen & Zoon, 1921.

TER BRAAK 1935

M. ter Braak, 'Ellen Russe, Moederland'. In: *Het Vaderland*, 17-1-1935.

BRUNKLAUS 1935

F.A. Brunklaus, 'Het Kind in de Poëzie'. In: *Katholieke Radio Gids* 11 (1935), 484, 10.

BRUNKLAUS 1934

F.A. Brunklaus, 'De nar en de dichter'. In: *Roeping* 13 (1934-1935), dec 1934, 168-175.

VAN DUINKERKEN 1937

A. van Duinkerken, 'Had Blauwbaard toch gelijk?'. In: *De Gids* 101 (1937), 101-108.

VAN DUINKERKEN 1933

A. van Duinkerken, *Welaan dan, beminde geloovigen!* Hilversum: Paul Brand, 1933.

VAN DUINKERKEN 1930

A. van Duinkerken, 'Leest gij ooit boeken?'. In: *Katholieke Radio Gids* 6 (1930), 36, 11.

VAN DUINKERKEN 1929

A. van Duinkerken, 'De Katholieke Letterkunde in 1929. Balans en Begroting'. In: *De Tijd*, 29-12-1929.

DURNEZ 2006

G. Durnez, *De lach van Chesterton*. Tielt: Lannoo, 2006.

VAN HERPEN 1986

J.J. van Herpen, *Een toegenegen vriend, al ben ik wellicht lastig. De briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr.-Herman de Man (1928-1946)*. Utrecht: HES Uitgevers, 1986.

KUYLE 1930

A. Kuyle, 'Voor Nolens' aangezicht...'. In: *De Gemeenschap* 6 (1930), 508-511.

KUYLE 1929A

A. Kuyle, 'De achterban'. In: *De Gemeenschap* 5 (1929), 314.

KUYLE 1929B

A. Kuyle, 'Les femmes savantes'. In: *De Gemeenschap* 5 (1929), 349-352.

LUYKX 2007

P. Luykx, '*Daar is nog poëzie, nog kleur, nog warmte*': *Katholieke bekeerlingen en moderniteit in Nederland, 1880-1960*. Hilversum: Verloren, 2007.

MANNING 1985

A.F. Manning, *Zestig jaar KRO: uit de geschiedenis van een omroep*. Baarn: Ambo, 1985.

MOLKENBOER 1930

P. Molkenboer, 'Ellen Russe'. In: *De Tijd*, 21-9-1930.

VAN DER PLAS 2000

M. van der Plas, *Daarom, mijnheer, noem ik mij katholiek: Biografie van Anton van Duinkerken (1903-1968)*. Amsterdam/Tielt: Anthos/Lannoo, 2000.

N.N. 1931

n.n., 'Ellen Russe 50 jaar – een rijk en veelzijdig leven'. In: *De Tijd*, 3-5-1939.

PANHUYSEN 1939

J. Panhuysen, 'Eyeless in Gaza vertaald'. In: *Roeping* 18 (1939-1940), 1939, 183-190.

PANHUYSEN 1931

J. Panhuysen, 'Nieuwe Russische literatuur'. In: *Katholieke Radio Gids* 7 (1931), 40, 16.

POLMAN 2000

M. Polman, *De keerzijde van het leven: Anton van Duinkerken als literatuurcriticus bij De Tijd (1927-1952)*. Nijmegen: Valkhof Pers, 2000.

REYMENANTS 2013

G. Reymenants, *Marie Elisabeth Belpaire: Gender en macht in het literaire veld 1900-1940*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2013.

RUSSE 1938

E. Russe, 'Het huis van 't Heilig Bloed'. In: *Katholieke Radio Gids* 14 (1938), 658, 6.

RUSSE 1934

E. Russe, 'Ida Elizabeth'. In: *Katholieke Radio Gids* 10 (1934), 422, 7.

RUSSE 1931

E. Russe, 'Psychologie der Vrouwe'. In: *Katholieke Radio Gids* 7 (1931), 42, 13.

RUSSE 1929A

E. Russe, 'De Vrouw en de Schoonheid'. In: P. Damasus (red.), *Vrouw en moeder*. 's-Hertogenbosch: Malmberg, 1929, 329-349.

RUSSE 1929B

E. Russe, 'Lectuur en toneel'. In: *Katholieke Radio Gids* 5 (1929), 36, 11.

RYMENANTS & VERSTRAETEN 2009

K. Rymenants & P. Verstraeten, 'Europese literatuur voor luisteraars verklaard: de radiolezing als vorm van middlebrow-literatuurbeschouwing tijdens het interbellum'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 125 (2009), 1, 55-80.

SANDERS 2002

M. Sanders, *Het spiegelend venster. Katholieken in de Nederlandse literatuur 1870-1940*. Nijmegen: Vantilt, 2002.

SASSEN 1932

A.J. Sassen, 'Vrouwenarbeid of de gevolgen van een trip'. In: *De Gemeenschap* 8 (1932), 358-359.

VAARTJES 1999

G. Vaartjes, *Herman de Man: Een biografie*. Soesterberg: Aspekt, 1999.

VANDERVELDEN 1942

J. Vandervelden, 'Mevrouw Lilian Geraldine Vandervelden-Vijgh (Ellen Russe), 4 mei 1889 – 9 september 1942'. In: *Haerlem* (1942), 26-29.